

Віктор Єрмолаєв

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
професор кафедри історії держави і права
та зарубіжних країн,
директор Інституту післядипломної освіти
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
(Харків, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3305-6591>
704_93_54@ukr.net

DOI: 10.33498/Юсп-2020-01-085

УДК 340.1(477)“653/654”

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ В КИЇВСЬКІЙ РУСІ

АНОТАЦІЯ. Довготривале домінування російської історіографії Давньоруської держави та її права ще й досі дається взнаки у вітчизняній історико-правовій науці в тлумаченні історичних подій і фактів у дусі ідеології Російської імперії, марксистської концепції класової боротьби. За межами російської історіографії досі залишаються праці українських учених.

Метою статті є короткий огляд концепцій і висновків вітчизняних учених про становлення права і державотворення у Київській Русі.

У статті автор звертається до літописних свідчень про Русь, Давньоруську державу, її право та його джерела за М. Владимирським-Будановим, М. Грушевським, М. Максимейком, Р. Лашенком, М. Чубатим та ін. На їхню думку, у Київській Русі найбільш поширеною була система норм усного звичаєвого права – “Закон Руський”. Писані форми давньоруського права українські історики права пов’язували з першими русько-візантійськими договорами, законодавством Володимира Великого. Автор статті досліджує історію “Правди Руської”, її назву, джерела, київське походження та видання за радянських часів, робить висновки про недоліки з вивчення цієї визначної правової пам’ятки.

Обґрунтовано, що договори Русі з Візантією X ст. є важливими пам’ятками вітчизняного і міжнародного права, що засвідчують високий рівень розвитку звичаєвого та писаного права вже на етапі становлення Київської держави. Показано, що у цих пам’ятках відбилися широкі інтереси Русі у мирних відносинах із Візантійською імперією, захисту своїх неустояних південних кордонів – гирлами Дніпра, Дунаю, сусідства з грецькими колоніями в Криму. Водночас русько-візантійські договори є цінними джерелами для вивчення соціально-економічних відносин і розвитку права в Київській Русі, політичних, економічних та культурних зв’язків із Візантією. Оскільки русько-візантійські договори є міжнародно-правовими актами, у них відображені окремі норми візантійського права, часто трансформовані укладачами в інтересах руської сторони. У сукупності ці договори засвідчили значний вплив Київської Русі на формування міжнародного права X ст. Вони були першими документами середніх віків, у яких формулюються початки міжнародного

© Віктор Єрмолаєв, 2020

приватного права, їхні норми набагато випереджають сучасне їм західноєвропейське середньовічне право.

На розвиток права Київської держави вплинуло прийняття православ'я та хрещення населення. У статті визначається зміст, система норм церковних “Уставів” великих київських князів Володимира і Ярослава Мудрого, поки що недостатньо вивчених сучасними дослідниками. Звернуто увагу на рідкісні актови пам'ятки Галицько-Волинської держави.

Спираючись на висновки українських учених кінця XIX – початку XX ст., спростовуємо російський стереотип про форму Давньоруської держави як ранньосередньовічної монархії, побудованої на принципі сюзеренітету-васалітету.

Видатні пам'ятки давньоруського права засвідчують: засновники і правотворці Київської держави трансформували величезний шар звичаїв предків у звичаєве право, використали досвід суддівської практики князів Русі, регулювання нових суспільних відносин, рецепіювали частину норм візантійського права і в “Правді Руській”, в “уставному” законодавстві втілили високий рівень юридичної думки, правової культури, законодавчої техніки.

Ключові слова: джерела права; держава; народовладдя; правотворчість; Київська Русь.

Довготривале домінування російської історіографії Давньоруської держави і права хоча й збагатило історико-правову науку широкими знаннями з їхньої історії, проте скорегувало тлумачення історичних подій і фактів у дусі ідеології Російської імперії, марксистської концепції класової боротьби. На периферії, а точніше – за межами російської історіографії (сучасної теж) залишилися праці українських учених – М. Іванишева, В. Лешкова, Ф. Леонтовича, М. Грушевського, М. Василенка, М. Слабченка, Р. Лащенко, М. Чубатого та ін. Тож нагальною потребою, серед інших, є звільнення історико-правової науки від стереотипів та перекохань, повернення до вітчизняної історіографії, здобутків українських учених минулого для відтворення справжньої, об'єктивної історії держави і права України.

Метою дослідження є короткий огляд концепцій і висновків вітчизняних учених про становлення права і державотворення у Київській Русі.

Ще на початку 20-х років XX ст. Р. Лащенко у своїх “Лекціях з історії українського права” писав, що російський уряд традиційно вороже ставився до України й українства, не визнавав українського народу як окремого, ні його права, ні навіть мови¹. Ця імперська ідеологія продовжена нинішнім путінським режимом у Російській Федерації.

Історії становлення давньоруського права і Давньоруської (Київської) держави приділялася увага ще за доби її існування. Літопис “Повість минулих літ” розпочинається словами: ‘Се Повести времяных летъ,

¹ Р. Лащенко, *Лекції по історії українського права* (Україна 1998) 6.

откуда есть пошла Руская земля, кто въ Кieve нача первее княжити, и откуду Руская земля стала есть². Першою датою, коли “нача ся прозывати Руска земля”, літописець називає 852 р. (фактично 842 р. – В. Є.), встановлює свою хронологію правління київських князів до початку XII ст. Князюванням Олега завершився процес утворення Київської держави. Завдяки літописам ми дізнаємося про появу усного “Закону Руського”, близького за складом і соціальною природою племенам Русі, об’єднаним державним утворенням.

І в подальшому тексті літопису слова “Русь”, “Руська земля”, “руський” поширюються або на всю територію Київської Русі³, як у русько-візантійських договорах X ст., усному “Законі Руському”, “Правді Руській”, церковних “Житиях”, або літописець має на увазі Київщину, Переяславщину та Чернігівщину, де проживали ‘поляне, яже ныне зовомая Русь’. ‘Имяхуть бо обычаи свои, и законъ отецъ своих, и предания, кождо (свой) нравъ. Поляне бо обычаи отецъ своих имеаху тихъ, кротокъ<...>⁴. В іноземних джерелах термін “Русь” для позначення усієї країни східних слов’ян з’являється теж дуже рано⁵. ‘Законъ отецъ своих и предания’ і були основою звичаєвого права.

Довгий історичний процес розвитку правових звичаїв у східнослов’янських племен розпочався у VI ст. і відбувався у два етапи. Перший етап (VI–X ст.) – закріплення звичаєвого права у нормах неписаного права, яке склалося у давньослов’янських племенах і стало основою правового життя Давньоруської держави, що формувалася. Другий етап (кінець X – XI ст.) – включав перехід до писаного права Київської держави, його кодифікації, джерелами якого були звичаєве право, князівське законодавство і судівництво, візантійське право.

За М. Вдадимирським-Будановим⁶, В. Сергеевичем⁷, Р. Лашенком⁸, М. Чубатим⁹ у IX–X ст. у Київській Русі найбільш поширеною і вживаною була *система норм усного звичаєвого права*. Його нормами регулювалися відносини між членами верви, племені, зі старійшинами і першими князями, майнові і сімейні відносини, випадки застосування зброї, правила кровної помсти, система покарань. Із формуванням держави

² *Повесть временных лет. По Лаврентьевской летописи 1377 г.: ист.-лит. очерк, ч 1* (текст и перевод Адрианова-Перетц В ред, Изд-во АН СССР 1950) 9.

³ *Полное собрание русских летописей, т 38: Радзивилловская летопись* (Наука 1989) 13.

⁴ *Повесть временных лет. По Лаврентьевской летописи 1377 г. (н 2) 10; Полное собрание русских летописей, т 38: Радзивилловская летопись (н 3) 14.*

⁵ Ю Мирошниченко и С Удовик, *Русь-Украина: становление государственности, т 1: Русь-Украина с древнейших времен до создания империи* (Ваклер 2011) 55-67.

⁶ *Антологія української юридичної думки, т 2: Історія держави і права України: Руська Правда* (Шемшученко Ю голова редкол, Юридична кннига 2002) 161-3.

⁷ Там само 164-9.

⁸ Лашенко (н 1) 20-31.

⁹ М Чубатий, *Огляд історії українського права: історія джерел та державного права* (Ноосфера 1994) 12-5.

найбільш загальні норми звичаєвого права санкціонувалися державою і стали загальновизнаними й обов'язковими для виконання. Ця усна система норм, судячи з літописних джерел, називалася “Законом Руським” і сприймалася як головне джерело права. На його засадах укладалися усні договори між князями, князями і вічем, визначався порядок функціонування та компетенції державних органів, встановлення податків.

Для М. Грушевського давньоруське право – це сфера культури давньої Руси-України, а його джерела – важливі культурні пам'ятки¹⁰. Писані форми давньоруського права український історик пов'язував із першими русько-візантійськими договорами. Саме норми “Закону Руського” були покладені першими київськими князями в основу укладання договорів із Візантією. Договори князя Олега 911 р. і князя Ігоря 944 р., на думку історика, містять, головним чином, норми карного права, менше – приватного і міжнародного, як руського, так і візантійського. Посилання на “Закон Руський” містять тексти договорів 907, 911 і 944 рр. На думку Р. Лашенка, у них відбилися правні положення, правний світогляд кожної зі сторін, що домовлялися¹¹. Як вважали і М. Грушевський, і Р. Лашенко, договори Русі з греками ‘дають нам досить ясну уяву про державну систему, утворену до того часу київськими князями’¹². Справді, руські послы 907 р. вимагали данини з Візантії – ‘первое на Киев, таже на Чернигов, на Переаславль, на Полтеск, на Ростов, на Любеч и на прочаа города; по тем бо городом седяху велиици князи, подо Олгом суще’¹³. 944 р.: ‘Великии князь нашъ Игорьъ, и князи, и бояре его, и людии вси рустии, послании от великого князя рускаго Игоря, и от всех князеи русских и от всех людии Рускиа земли’¹⁴. 971 р. великий київський князь Святослав приймає рішення – ‘и поча думати с дружиною своею’¹⁵.

Договори Русі з Візантією X ст. – пам'ятки вітчизняного і міжнародного права, що засвідчують високий рівень розвитку звичаєвого та писаного права вже на етапі становлення Київської держави. У них відобразилися широкі інтереси Русі у мирних відносинах із Візантійською імперією, захисту своїх неустояних південних кордонів – гирлами Дніпра, Дунаю, сусідства з грецькими колоніями в Криму. Водночас русько-візантійські договори є цінними джерелами для вивчення соціально-економічних відносин і розвитку права в Київській Русі, політичних, економічних та культурних зв'язків із Візантією. Оскільки вони є міжнародно-правовими актами, у них відображені окремі норми візантійського права, часто

¹⁰ М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 3 (Наукова думка 1993) 352-3.

¹¹ Лашенко (н 1) 36.

¹² Там само 39.

¹³ Полное собрание русских летописей, т. 38: Радзивилловская летопись (н 3) 20.

¹⁴ Там само 26.

¹⁵ Там само 36-7.

трансформовані укладачами в інтересах руської сторони¹⁶. У своїй купності ці договори засвідчили значний вплив Київської Русі на формування міжнародного права X ст. Вони були першими документами середніх віків, у яких формулюються початки міжнародного приватного права. Їхні норми набагато випереджають сучасне їм західноєвропейське середньовічне право.

Ускладнення економічного, соціального, суспільно-політичного життя в Давньоруській державі викликало законотворчість великих київських князів. Спочатку вона включала лише “Устави” та “Уроки”, які встановлювали розміри податків, мита, розмежування правових, адміністративних та фінансових інтересів князя і церкви, визначали кару за злочини проти княжих мужів, вільних людей, захищали права власності. Із централізацією і посиленням влади великого київського князя устави почали набувати ознак законів.

Перша спроба уніфікації норм руського права була зроблена князем Володимиром, який замінив стягування вір за убивство смертною карою. Проте незабаром був вимушений відмовитися від свого рішення, оскільки віри були одним із головних джерел князівських прибутків.

Друга спроба була здійснена Ярославом Володимировичем, який склав “Найдавнішу Правду”, або “Правду Ярослава”. Їй передували трагічні й драматичні події в Києві та Новгороді 1015 р., де тоді княжив Ярослав. Після битви і перемоги під Любечем над військом Святополка, який захопив київський престол, Ярослав Володимирович, за Новгородським літописом, повернувшись до Києва, розрахувався з новгородцями, а, відпускаючи їх додому, ‘дав им правду и устав списавъ’. При цьому, вручаючи їм “Правду”, сказав: ‘По сей грамоте ходите, яко же списах вам, тако же держите. А се есть Правда Рускаа’¹⁷.

“Найдавніша Правда”, або “Правда Ярослава”, – перший систематизований збірник юридичних норм Київської держави. Її головними джерелами були давньоруське звичаєве право – “Закон Руський”, князівська судова практика, русько-візантійські договори. М. Максимейко переконливо доводив, що “Правда” складалась і під впливом римського права, а її автор міг бути знайомий із грецькими перекладами законодавства Юстиніана¹⁸. На думку вченого, про це свідчить система “Правди Руської”, виклад окремих правопорушень і покарань.

Щодо походження і назви цієї правової пам’ятки, то М. Грушевський і Р. Лащенко підкреслювали її київське походження, вважали визначною

¹⁶ Грушевський (н 10) 352-3, 357-8.

¹⁷ Полное собрание русских летописей, т 4, ч 1: Новгородская Первая летопись младшего и старшего изводов (Изд-во Рос акад наук 1950) 176-7.

¹⁸ Антологія української юридичної думки, т 2: Історія держави і права України: Руська Правда (н 6) 313-8.

пам'яткою українського права¹⁹. Як відомо, російська історіографія здавна перебрала назву “Русь”, стала називати “Правду Руську” – “Руською правдою”, всупереч назві, яку їй дав Ярослав Мудрий і законодавчої техніки у назві закону. Далеко не всі із сучасних українських дослідників помічають цю відмінність.

Правда Ярослава – правова відповідь на гострі тогочасні проблеми: великий князь київський кодифікував лише частину з комплексу правових норм Русі початку XI ст., внісши в них новели, відповідно до вимог часу, а також, імовірно, сформулював нові норми, що розвивали або змінювали застарілі. Законодавець встановлює нові правові принципи, уніфікує систему покарань, доповнює “Правду” новими статтями в 1030-ті роки²⁰. Вона розкриває процес становлення інституту покарання у Київській Русі, розвиток правового регулювання цивільних, сімейних відносин²¹.

Найдавніша (XI ст.) *коротка редакція “Правди Руської”* складається із “Правди Ярослава”, “Правди Ярославичів”, “Покону вірного” та “Уроку для мостників”. Статті містять норми кримінального, цивільного та процесуального права, що врегульовували порядок відшкодування потерпілому у разі порушення його прав, зокрема й права власності на челядь, коней, зброю, одяг та інше майно, порядок слідства та повернення їх власникові. Після смерті Ярослава Мудрого його сини Ізяслав, Святослав і Всеволод разом із наблизеними до них боярами доповнили “Правду Ярослава”. *Розширена “Правда”* складається із двох частин: перша – “Суд Ярославль ВолодимERIC” (статті 1–52), яка містить більшість норм *Короткої “Правди”* та новели з норм кримінального, цивільного та процесуального права. Друга частина “Правди” починається з “Уставу” В. Мономаха (1113 р.) і містить теж законодавчі новели (статті 53–121), найповніше відображені в її Троїцькому списку (друга половина XIV ст.). У *Розширеній “Правді”* однорідні постанови узагальнені, вона практично позбавлена казуїстичної форми законів. Її склад остаточно сформувався до половини XIII ст.²². *Скорочена редакція “Правди Руської”*, як вважають історики, була створена на основі *Розширеної редакції* близько XV–XVI ст.

Таким чином, “Правда” залишалася чинним юридичним збірником ще тривалий час після розпаду Київської держави, норми якого доповнювалися новими, які були спричинені досвідом суспільного життя, судової

¹⁹ Грушевський (н 10) 352-9; Лашенко (н 1) 48.

²⁰ С Юшков, *Русская Правда. Происхождение, источники, ее значение* (Зерцало 2002) 287-303, 307-11, 322-30.

²¹ І Бойко, *Кримінальні покарання в Україні (IX–XX ст.): навчальний посібник* (Львів нац ун-т ім І Франка 2013) 31-50; І Бойко, *Правове регулювання цивільних відносин в Україні (IX–XX ст.): навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів* (Атіка 2013) 18-33.

²² *Правда Руська Ярослава Мудрого: початок вітчизняного законодавства: навчальний посібник* (Демиденко Г та Єрмолаєв В уклад, 2-ге вид, змін та доповн, Право 2017) 9-30, 31-87.

практики і санкціонованих державою норм звичаєвого права. Сучасною вітчизняною історико-правовою наукою встановлено, що “Правда Руська” базувалася передусім на суто вітчизняних правових джерелах. Державотворення, суспільне життя та зміни в ньому породжували потреби у врегулюванні середньовічних відносин, що ускладнювалися, у системі правових норм, у княжому законодавстві. Отже, “Правда Руська” – юридична відповідь на потреби держави в системі права, у врегулюванні найгостріших проблем суспільних відносин.

Видання “Правди” за всіма списками й п’ятьма редакціями було вперше здійснено С. Юшковим у 1935 р. Ця робота продовжувалася, результатом праці радянських істориків і археографів стало академічне видання “Правди Руської” та коментарів до неї, здійснене за редакцією Б. Грекова (1940–1963 рр.), “Памятники права Киевского государства. X–XII вв.” у двох випусках (1952–1953 рр.), укладених О. Зимінім за редакцією С. Юшкова, першого тому “Законодательство Древней Руси” 1984 р. за редакцією В. Яніна. Проте ці видання, незважаючи на безперечні археографічні, історіографічні й текстологічні досягнення, сьогодні є значно застарілими через марксистську методологію тлумачення історії Київської Русі, юридичної природи держави і права, класової оцінки змісту норм “Правди”, злочинів і покарань, об’єктивної та суб’єктивної сторони злочинних діянь тощо. Радянські історики держави і права заперечували будь-яку національну приналежність давньоруського права і Київської держави. Повноцінних вітчизняних видань текстів і редакцій “Правди Руської”, перекладів із давньоруської мови на сучасну українську ми не маємо досі.

На розвиток права Київської держави справило вплив прийняття християнства і хрещення населення Русі. Ця велична суспільно-політична подія вимагала правового визначення та розмежування державної і церковної юрисдикції, унормування взаємодії місцевих правових звичаїв і християнських, приведення системи покарань у відповідність до норм “Правди”. Адже до появи церковних “Уставів великих князів Володимира Святославича і Ярослава Мудрого” церковні суди керувалися нормами візантійського права – Еклоги, Прохірона, Номоканона та іншими джерелами канонічного права.

Так з’явився “Устав князя Володимира про церковні суди”, який встановлював десятину державних надходжень на церкву, самостійність і незалежність церковного суду, його юрисдикцію, визначав коло “церковних людей”. “Устав князя Ярослава”, складений 1051–1054 рр. разом із першим руським митрополитом Іларіоном, підтверджував незалежність церковного суду від князя і бояр, їх суддів, належність судових прав

та надходжень мита лише митрополиту та єпископам. Тут – довгий перелік проступків і аморальних вчинків, за які передбачено грошові штрафи на користь митрополита та потерпілої (потерпілого), кримінальні ж правопорушення підлягали ще й розгляду княжим судом або судом волостеля. Так законодавці – світський (великий князь) і духовний (митрополит) подбали про захист суспільної моралі, сім'ї, гідності жінки, шлюбно-сімейного права заради благополуччя й духовної єдності держави. Проте остаточно не вирішене питання про час створення князівських церковних статутів, особливо їх доповнень та уточнень, визначення їхнього значення для історико-правової науки. Адже вони відображають конкретні історичні реалії, правові інститути, норми регулювання взаємин держави й церкви, визнані нею, сімейного й шлюбного права. До окремих установлень “Уставів” звертаються дослідники давньоруського права, однак вивчення самих уставів все ще залишається у вітчизняних істориків права на периферії²³.

Після занепаду Київської Русі “Руська правда” продовжувала діяти в Галицько-Волинській державі й Великому князівстві Литовському, а також у Новгородській республіці, Московському великому князівстві до 1497 р. та в інших колишніх давньоруських землях. На жаль, одним із наслідків татаро-монгольського нашестя, захоплення Галичини Польщею, а на Волині встановлення протекторату литовського князя у другій половині XIV ст., стало руйнування міст і храмів, де зберігалися безцінні давньоруські законодавчі й актові пам'ятки. Серед поодиноких документів юридичного змісту, створених у добу Галицько-Волинської держави як колишньої частини Київської Русі – її спадкоємиці, маємо лише три правові пам'ятки – грамота Івана Ростиславовича Берладника (1134 р.), “Рукописання” князя Володимира Васильковича (близько 1287 р.), “Уставна грамота князя Мстислава Даниловича” (близько 1289 р.)²⁴. Укладачі “Памятников права феодально-раздробленной Руси. XII–XV вв.” помилково вважали “Уставну грамоту князя Мстислава Даниловича” “Уставною грамотою князя Мстислава Романовича”, що спростовується вже початком грамоти – ‘Се аз князь Мьстислав, сын королев, внук Романов <...>’²⁵. Різні за часом створення, змістом і характером вони, як відлуння далеких подій, пов’язаних із роздробленістю Київської держави, об’єднанням Галицького й Волинського князівств та утво-

²³ Бойко (Атіка 2013) (н 21) 41-51.

²⁴ *Российское законодательство X–XX веков, т 1: Законодательство Древней Руси* (Янин В отв ред, Юридическая литература 1984) 210; *Памятники русского права. Вып. 2. Памятники права феодально-раздробленной Руси. XII–XV вв.* (Юшков С ред, Гос изд-во юрид лит-ры 1953) 29.

²⁵ *Полное собрание русских летописей, т 2: Ипатьевская летопись* (Языки русской культуры 1998) 928-9, 935-8.

ренням великої держави, територія якої поширилася на все Подністрів'я і навіть Київ.

Не можна оминати і спрощень у сучасній історико-правовій літературі щодо визначення форми Давньоруської держави як ранньосередньовічної, яка побудована на принципі сюзеренітету-васалітету. Так, державу очолював великий київський князь, який спирався на раду бояр. Проте в державному житті Київської Русі значну роль відігравало народне віче – давній народоправний інститут племінної демократії. Так, М. Максимейко доводив, що в руських землях панувала тоді змішана форма правління: верховну владу здійснювали князь, боярська дума і віче²⁶. Історики права Українського вільного університету в Празі – С. Дністрянський, Р. Лашенко, М. Чубатий²⁷, С. Федорів²⁸ теж визначали владу віча як верховну. Так, Р. Лашенко вважав, що ‘віче було зверхнім народним органом влади, в ньому відбилася верховна воля народу’²⁹. С. Дністрянський писав: ‘Українська держава несе в собі довгу передісторію парламентаризму, що починається саме з існування віча княжої доби, коли функціонування останнього надавало правлінню київських князів найбільш демократичного характеру’³⁰. М. Грушевський висловлював свою думку менш категорично:

<...> в моменти поважливі віче виступало як справжній суверен <...> В умовах (же) київської централізації віче залишалось у ролі надзвичайного органу і свою зверхність одержало лише в Новгороді, де політична самоуправа <...> виводить князівську владу на другий план сильним розвоєм своїх політичних функцій, в інших землях вона й по відокремленню землі показує своє життя слабо і рідко³¹.

А загалом, робив висновок учений, система державного управління діяла на засадах діархії (двовладдя) – князь із його адміністрацією та віче як орган громадського контролю над ними. Лише із занепадом централізації держави ‘починає знову прокидатися політична самоуправа’³².

Надзвичайно цікава тема витоків і розвитку народовладдя, парламентаризму в Україні й спонукала автора статті до її вивчення і публікації монографії “Вищі представницькі органи влади в Україні: історія, теорія та практика”, де, зокрема, проаналізовані місце і роль у політичній систе-

²⁶ Н Максимейко, *Лекції по истории Русского права* (Тип и литогр Н В Петрова 1907) 21.

²⁷ Чубатий (н 9) 63-7.

²⁸ С Федорів, ‘Вічова спадщина стародавньої Русі’ (1998) 27-28 Хроніка-2000. Український культурологічний альманах 69-80.

²⁹ Лашенко (н 1) 98-9;

³⁰ С Дністрянський, ‘Загальна наука права і політики (Фрагменти)’ в *Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст.: хрестоматія* (Семків О ред, Світ 1996) 148-51.

³¹ Грушевський (н 10) 117, 210.

³² Там само.

мі Київської держави боярської ради та віча, їх склад, компетенцію і процедуру роботи³³.

Висновки. Таким чином, видатні пам'ятки давньоруського права засвідчують: засновники і правотворці Київської держави трансформували величезний шар звичаїв предків у звичаєве право, використали досвід суддівської практики князів Русі, регулювання нових суспільних відносин, рецепіювали частину норм візантійського права і в "Руській правді", "уставному" законодавстві втілили високий рівень юридичної думки, правової культури, законодавчої техніки.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Boiko I, *Kryminalni pokarannia v Ukraini (IX–XX st.): navchalnyi posibnyk [Criminal Penalties in Ukraine (IX–XX Centuries): Study Guide]* (Lviv nats un-t im I Franka 2013) (in Ukrainian).
2. Boiko I, *Pravove rehuliuвання tsyvilnykh vidnosyn v Ukraini (IX–XX st.): navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchkh navchfnykh zakladiv [Legal Regulation of Civil Relations in Ukraine (IX–XX Centuries): Study Guide for Students of Higher Educational Institutions]* (Atika 2013) (in Ukrainian).
3. Chubatyi M, *Ohliad istorii ukrainskoho prava: istoriia dzherel ta derzhavnoho prava [Review of the History of Ukrainian Law: History of Sources and State Law]* (Noosfera 1994) (in Ukrainian).
4. Hrushevskiy M, *Istoriia Ukrainy-Rusy [History of Ukraine-Rus'], t 3* (Naukova dumka 1993) (in Ukrainian).
5. Jushkov S, *Russkaja Pravda. Proishozhdenie, istochniki, ee znachenie [Rus'ka Pravda (Rus' Law). Origin, Sources, and Its Significance]* (Zercalo 2002) (in Russian).
6. Lashchenko R, *Lektsii po istorii ukrainskoho prava [Lectures on the History of Ukrainian Law]* (Ukraina 1998) (in Ukrainian).
7. Maksimejko N, *Lekcii po istorii Russkogo prava [Lectures on the History of Rus' Law]* (Tip i litogr N V Petrova 1907) (in Russian).
8. Miroshnichenko Ju i Udovik S, *Rus'-Ukraina: stanovlenie gosudarstvennosti [Rus'-Ukraine: Establishment of Statehood], t 1: Rus'-Ukraina s drevnejshih vremen do sozdaniia imperii [Rus'-Ukraine from Ancient Times to Establishment of the Empire]* (Vakler 2011) (in Russian).
9. Yermolaiev V, *Vyshchi predstavnytski orhany vlady v Ukraini: istoriia, teoriia ta praktyka [Supreme Representative Public Authorities in Ukraine: History, Theory and Practice]* (Pravo 2017) (in Ukrainian).

Edited books

10. *Antolohiia ukrainskoi yurydychnoi dumky [Anthology of Ukrainian Legal Thought], t 2: Istoriia derzhavy i prava Ukrainy: Ruska Pravda [History of State and Law of Ukraine:*

³³ В Єрмолаєв, *Вищі представницькі органи влади в Україні: історія, теорія та практика* (Право 2017) 448.

- Rus'ka Pravda (Rus' Law)*] (Shemshuchenko Yu holova redkol, Iuryd kn, 2002) (in Ukrainian).
11. Dnistrianskyi S, 'Zahalna nauka prava i polityky (Frahmenty)' ['General Science of Law and Politics (Fragments)'] v *Politolohiia. Kinets XIX – persha polovyna XX st.: khrestomatiia [Political Science. End of the XIX – First Half of the XX Century: Reading Book]* (Semkiv O red, Svit 1996) (in Ukrainian).
 12. *Pamjatniki russkogo prava. Vyp. 2. Pamjatniki prava feodal'no-razdroblennoj Rusi. XII–XV vv. [Monuments of Rus' Law. Vol. 2. Law Monuments of Feudal Fragmented Rus'. XII–XV Centuries]* (Jushkov S red, Gos izd-vo jurid lit-ry 1953) (in Russian).
 13. *Polnoe sobranie russkih letopisej [Full Collection of Rus' Chronicles], t 2: Ipat'evskaja letopis' [Hypatian Chronicle]* (Jazyki russkoj kul'tury 1998) (in Russian).
 14. *Polnoe sobranie russkih letopisej [Full Collection of Rus' Chronicles], t 38: Radzivilovskaja letopis' [Radzivil Chronicle]* (Nauka 1989) (in Russian).
 15. *Polnoe sobranie russkih letopisej [Full Collection of Rus' Chronicles], t 4, ch 1: Novgorodskaja Pervaja letopis' mladshogo i starshego izvodov [Full Collection of Rus' Chronicles. Novgorod First Chronicle of Senior and Junior Versions]* (Izd-vo Ros Akad Nauk 1950) (in Russian).
 16. *Povest' vremennyh let. Po Lavrent'evskoj letopisi 1377 g.: ist.-lit. ocherk [The Tale of Bygone Years. According to the Laurentian Chronicle of 1377: Historical Literary Essay], ch 1* (tekst i perevod, Adrianova-Peretc V red, Izd-vo AN SSSR 1950) (in Russian).
 17. *Pravda Ruska Yaroslava Mudroho: pochatok vitchyznianoho zakonodavstva: navchalnyi posibnyk [Rus'ka Pravda (Rus' Law) of Yaroslav the Wise: the Beginning of National Legislation: Study Guide]* (Demydenko H ta Yermolaiev V ukklad, 2-he vyd, zmin ta dopovn, Pravo 2017) (in Ukrainian).
 18. *Rossijskoe zakonodatel'stvo X–XX vekov [Rus' Legislation of the X–XX Centuries], t 1: Zakonodatel'stvo Drevnej Rusi [Legislation of Old Rus']* (Janin V otv red, Jurid lit-ra 1984) (in Russian).

Journal articles

19. Fedoriv S, 'Vichova spadshchyna starodavnoi Rusi' ['Veche Heritage of Ancient Rus'] (1998) 27–28 *Khronika-2000. Ukrainskyi kulturolohichniy almanakh* 69–80 (in Ukrainian).

Viktor Yermolaiev

ESTABLISHMENT OF UKRAINIAN LAW AND ITS IMPACT
ON THE STATE-BUILDING PROCESSES IN KIEVAN RUS'

ABSTRACT. The national historical and legal science is still experiencing the consequences of Russian historiography of the Old Rus' State and its law which dominated over a long period, in terms of interpreting historical events and facts in the spirit of the Russian Empire's ideology and the Marxist concept of class struggle. Works by Ukrainian scholars still remain outside of Russian historiography.

The purpose of this article is to make a brief overview of the concepts and conclusions made by national scientists about establishment of law and the State-building processes in Kyivan Rus'.

In this article the author refers to the chronicle evidence of Rus', the Old Rus' State, its law and sources of law according to M. Vladymyrskyi-Budanov, M. Hrushevsky,

Віктор Єрмолаєв

M. Maksymeiko, R. Lashchenko, M. Chubatyi, and others. These authors argue that in Kyivan Rus' the system of rules of oral customary law – Zakon Rus'ky (Rus' Law) – was most widespread. Ukrainian historians of law associated written forms of Old Rus' law with the first Rus'-Byzantine treaties and legislation of Volodymyr the Great. The author of the article studies the history of Rus'ka Pravda (Rus' Law), its title and sources, Kyiv origin and editions of Soviet times, and draws conclusions about shortcomings present in the studies concerning this outstanding monument of law.

It is proved that treaties of Rus' with Byzantium of the X century are significant monuments of national and international law and evidence that customary law and written law had high development level as early as at the stage of establishment of the Kyivan State. It is shown that these monuments reflected the broad interests of Rus' in peaceful relations with the Byzantine Empire, protection of its unstable southern frontiers – the mouth of the Dnieper, the Danube, and neighbourhood with Greek colonies in the Crimea. At the same time, Rus'-Byzantine treaties are valuable sources which allow studying the socio-economic relations and the development of law in Kyivan Rus', as well as political, economic and cultural ties with Byzantium. Since Rus'-Byzantine treaties are international legal acts, they reflect certain rules of Byzantine law which often were transformed by their drafters in the interests of the Rus' party thereof. In their entirety, these treaties witnessed a significant influence which Kyivan Rus' had on the establishment of international law of the X century. They were the first documents of the Middle Ages when the basics of private international law were formed, and their rules were much ahead of Western European medieval law of those times.

The development of Kyivan State's law was influenced by adoption of Orthodoxy and christianization of population. The article defines the content and the system of rules of the Church Statutes (Ustavy) of the great Kyivan princes Volodymyr and Yaroslav the Wise, which are still insufficiently studied by modern researchers. The author also highlights rare acts – monuments of the State of Galicia-Volhynia.

Based on the conclusions made by Ukrainian scholars of the late XIX – early XX centuries, we refute the Russian stereotype about the form of the Old Rus' State as an early medieval monarchy built on the suzerainty-vassalage principle.

Outstanding monuments of Old Rus' law evidence: the founders and lawmakers of the Kyivan State transformed an enormous layer of ancestral customs into customary law, used the experience of judicial practice of Rus' princes and regulation of new social relations, assimilated a part of rules of Byzantine law and – in Rus'ka Pravda (Rus' Law), in Statutes (Ustavy) legislation embodied high-level legal thought, legal culture, and legislative technique.

KEYWORDS: sources of law; the State; people's power; law-making; Kyivan Rus'.